

необхідності повідомлення оферента про акцепт дією. Сформульовано висновки та пропозиції щодо удосконалення правового регулювання акцепту.

Ключові слова: акцепт, прийняття пропозиції укласти договір, зустрічна оферта, укладення договору.

Аннотація

Денисюк В. В. Акцепт как стадия заключения гражданско-правового договора. — Статья.

Статья посвящена теоретическим и практическим проблемам правового регулирования акцепта как стадии заключения гражданско-правового договора. Особенное внимание уделено вопросам формы акцепта; порядка и формы его отзыва; согласия на заключения договора на других условиях; необходимости уведомления оферента об акцепте действием. Сформулированы выводы и предложения относительно совершенствования правового регулирования акцепта.

Ключевые слова: акцепт, принятие предложения заключить договор, встречная оферта, заключение договора.

Summary

Denysiuk V. V. Acceptance as a stage of conclusion of a civil contract. — Article.

The article covers the theoretical and practical problems of legal regulation of acceptance as a stage of conclusion of a civil contract. Special consideration is given to the questions of the form of acceptance; the order and the form of its revocation; consent to the conclusion of a contract on other terms; the necessity of notification of the offerer as for acceptance by an action. There have been defined the conclusions and suggestions with respect to improvement of legal regulation of acceptance.

Keywords: acceptance, accepting to conclude a contract, counter offer, conclusion of contract.

УДК 347.51

К. В. Мануїлова

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗМІСТ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Питання правової природи та змісту деліктного зобов'язання є цікавим та актуальним з огляду на його значення для практичної діяльності. У цій статті автор намагатиметься проаналізувати існуючі точки зору на природу цього цивільно-правового інституту.

Як відомо ще з римського права, деліктні зобов'язання відносяться до позадоговірних зобов'язань і виникають із правопорушень. Варто зазначити, що саме цей вид зобов'язань (у порівнянні із договірними) був історично першим. «Це пов'язано з тим, що в найдавніші часи державна влада взагалі не втручалася у відносини приватних осіб — реагувати на порушення інтересів мали самі потерпілі» [1]. Так, спочатку з'явилися позадоговірні зобов'язання, які були нерозривно пов'язані з позадоговірною відповідальністю, оскільки виникали внаслідок вчинення правопорушення та необхідності забезпечення та захисту порушених прав, а вже потім, із розвитком суспільства, почала поступово формуватися система договірних відносин.

Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди — один з основних інститутів зобов'язального права. Розглядаючи зобов'язання з заподіяння шкоди, потрібно

звернути увагу на те, що вони можуть розглядатися під різними кутами зору: і як правовий інститут, і як правовідносини.

Як правовий інститут, вони являють собою сукупність норм, які регулюють відносини, пов'язані з заподіянням шкоди, завданої учасниками цивільних відносин.

Як правовідносини, вони можуть бути охарактеризовані в загальному сенсі як правовий зв'язок між суб'єктами цивільних відносин, які виникають у зв'язку з заподіянням шкоди.

Правовий інститут відшкодування шкоди і правовідносини з заподіяння шкоди нерозривно пов'язані між собою, оскільки наявність відповідних норм у цивільному законодавстві є нормативною базою виникнення відповідних прав та обов'язків. Разом з тим правовідносини з заподіяння шкоди є результатом реалізації норм цивільного законодавства про відшкодування шкоди. Таким чином, інститут і правовідносини відшкодування шкоди, знаходяться у діалектичному взаємозв'язку, являють собою статику і динаміку регулювання відповідних цивільних відносин [2, 66].

Під зобов'язанням внаслідок заподіяння шкоди розуміється таке цивільно-правове зобов'язання, в якому потерпілий (кредитор) має право вимагати від заподіювача (боржника) повного відшкодування протиправно завданої майнової та/або моральної шкоди шляхом надання відповідної натуральної або грошової компенсації. Сукупність норм, що регулюють зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди, іменується в науці деліктним правом (від лат. *delictum* — правопорушення), а самі ці зобов'язання називаються деліктними.

Деліктне зобов'язання — це зобов'язання, в якому особа, яка протиправно і винно заподіяла шкоду особистості громадянина або його майну чи майну організації, зобов'язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування заподіяної шкоди в повному обсязі. Деліктне зобов'язання — це різновид цивільно-правових зобов'язань, і тому йому властиві ті самі структурні особливості, що характеризують будь-яке зобов'язання. Такими структурними елементами є суб'єкт, об'єкт і зміст.

Суб'єктами деліктних зобов'язань можуть бути будь-які учасники цивільних правовідносин. Як і в інших цивільно-правових зобов'язаннях, їх називають кредитором і боржником.

Кредитор — це особа, якій завдано шкоду (потерпілий). Ним може бути будь-який громадянин України (дієздатний, недієздатний, неповнолітній, який не досяг 15 років), іноземець або особа без громадянства. Ним може бути також організація незалежно від того, чи користується вона правами юридичної особи чи ні.

Боржник — особа, відповідальна за заподіяну шкоду. Як правило, нею є заподіювач шкоди. У деяких випадках, передбачених законодавством, боржником виступає не заподіювач шкоди, а особа, яка є відповідальною за поведінку заподіювача шкоди. Так, згідно з ч. 2 ст. 1179 ЦК України у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повно-

му обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоди було завдано не з його вини. При заподіянні шкоди недієздатною особою боржником є його опікун або заклад, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, якщо він не доведе, що шкода була завдана не з його вини (ст. 1184 ЦК) [3].

Громадянин виступає як боржник за умови, що він є деліктоздатною особою, тобто здатним відповідати за свої дії. Деліктоздатність громадян за діючим законодавством України настає з 14 років (ст. ст. 33 і 1179 ЦК). Наведене правило поширюється не тільки на громадян України, а й на іноземців (тих, які не користуються екстериторіальністю) та осіб без громадянства.

Метою зобов'язань із заподіяння шкоди, в першу чергу, є відновлення майнового стану потерпілого; необхідною умовою — наявність самої шкоди, яка може виражатися у знищенні або пошкодженні майна, втрати прибутку, позбавлення або зменшення здатності потерпілого до праці, додаткових витратах.

Даною проблематикою займалися такі відомі вчені: М. М. Агарков, Б. С. Антимонов, А. М. Белякова, Г. К. Дмитреєва, А. І. Загорулько, Т. С. Ківалова, В. Ф. Масолом, В. Т. Смірнов, Є. О. Харітонов та ін.

Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди завжди виникають з відносин, що носять абсолютний характер, будь то майнові права (наприклад, право власності) чи особисті нематеріальні блага (життя, здоров'я, честь і гідність і т.д.). Деліктні зобов'язання відносяться до недоговірних, хоча нерідко виникають між особами, які перебувають (перебували) між собою в договірних відносинах. Теоретично деліктне зобов'язання легко відмежовується від договірного: перше виникає з шкоди, виникнення якого ніяк не пов'язано з договірними відносинами. Однак на практиці часто досить важко встановити, пов'язана та чи інша протиправна дія з виконанням договору чи ні, як, наприклад, у випадку заподіяння шкоди пасажирові в процесі виконання договору перевезення. У таких випадках виникає так звана «конкуренція позовів», за якої потерпілий має право самостійно визначити підставу свого позову (з договору або з делікту).

Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди носять охоронний характер: вони спрямовані на охорону життя, здоров'я та майна осіб, на попередження правопорушень та ліквідацію їх наслідків. У силу цього правила, що стосуються підстав, обсягу та порядку відшкодування шкоди, носять імперативний характер. Цим деліктні зобов'язання відрізняються від договірних, що опосередковують нормальні економічні відносини. Охоронна функція зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди реалізується у взаємодії з іншими цивільно-правовими інститутами (страхуванням, зобов'язаннями з безпідставного збагачення), а також інститутами інших галузей права: кримінального, адміністративного, трудового, соціального забезпечення. Так, якщо шкода заподіяна злочином, на винного покладається відразу дві санкції: кримінальна (у вигляді покарання)

і цивільно-правова (відшкодування потерпілому майнової та / або моральної шкоди).

Норми про зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди містяться головним чином у ЦК України, а також у великій кількості інших законів і підзаконних актів. Серед них найбільше значення мають Закон України «Про захист прав споживачів» від 15 грудня 1993 р., Закон України «Про охорону навколишнього середовища» від 25 червня 1991 р., Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р. Чимало норм про відшкодування шкоди міститься в міжнародно-правових актах (наприклад, Варшавська конвенція про міжнародні повітряні перевезення 1929 р. (в редакції 1971 р.), Брюссельська конвенція про уніфікацію деяких положень щодо перевезень пасажирів по морю, 1961 р.). Головною (але не виключною) підставою виникнення зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди є цивільне правопорушення або інша протиправна дія (бездіяльність).

Для настання деліктної відповідальності необхідна наявність складу правопорушення, що включає такі елементи: а) настання шкоди; б) протиправність заподіяння шкоди; в) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; г) вина заподіювача шкоди. Зазначений склад називається загальним (повним). У випадках, передбачених законом, деліктна відповідальність настає і при неповному (усіченому) складі правопорушення. Так, останній може не включати провини як обов'язковий елемент. Як виняток закон передбачає також відшкодування шкоди, заподіяної правомірними діями (наприклад, у стані крайньої необхідності).

Цивільне право України (так само як і інших країн континентальної правової системи, наприклад, Німеччини, Франції) засновано на принципі так званого генерального делікту, згідно з яким заподіяння шкоди однією особою само по собі визнається протиправним і тягне обов'язок відшкодувати цю шкоду, якщо інше не встановлено законом. Тому потерпілий (кредитор) в деліктних зобов'язаннях не має доводити протиправність дій заподіювача.

Навпаки, англосаксонське деліктне право не знає загальних деліктів, воно являє собою замкнуте коло сингулярних (приватних) деліктів, вироблених багатовіковою судовою практикою. Це коло поступово розширюється шляхом конструювання нових деліктів у міру появи нових видів правопорушень. Обов'язковою умовою виникнення зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди є тільки наявність шкоди. Шкода може бути заподіяна особистості або майну.

Загальним принципом зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди є відшкодування заподіювача в повному обсязі шкоди особистості або майну громадянина, а також майну юридичної особи (ст. 1187 ЦК України). Зазначений принцип допускає кілька винятків.

По-перше, законом обов'язок відшкодування шкоди може бути покладений на особу, яка не є заподіювачем (наприклад, на батьків неповнолітньої особи, яка заподіяла шкоду). По-друге, законом або договором може бути встановлений обов'язок заподіювача шкоди виплатити потерпілим компенсацію понад відшкодування шкоди.

Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди можна кваліфікувати за особливостями їх предмета і сфери виникнення. У самому Цивільному кодексі України поряд із загальними положеннями про відшкодування шкоди в окремі параграфи виділені: а) відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадянина, б) відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг; в) компенсація моральної шкоди. У самостійні блоки правового регулювання виокремлені також деліктні зобов'язання в транспортній сфері, у сфері екології, трудових відносин, а також відповідальність за шкоду, завдану незаконними діями влади.

Слід зазначити, що деліктне зобов'язання виникає не в кожному разі заподіяння однією особою шкоди іншій. З цього приводу вдалим є вираз В. В. Вітрянського, що «незважаючи на те, що деліктні зобов'язання ... можуть виникати у зв'язку з договором, підставою для застосування відповідальності є не порушення договірних зобов'язань, а відповідний факт заподіяння шкоди» [4]. Наприклад, якщо неповнолітній син одного із контрагентів А за договором випадково пошкодив майно іншого контрагента Б, то між А і Б виникнуть деліктні зобов'язання, не пов'язані із виконанням договору між ними. Тому «при порушенні абсолютних прав (благ), у яких би відносинах не перебували сторони, майнова відповідальність завжди носить позадоговірний характер» [5]. Але якщо контрагент А, неналежно виконуючи договір, пошкодить майно контрагента Б, то деліктне зобов'язання не виникне, хоча існуватимуть підстави для відшкодування завданих збитків.

Характерною рисою зобов'язань, які виникають внаслідок заподіяння шкоди, є те, що їхні дії поширюються як на майнові, так й на особисті немайнові правовідносини, незважаючи на те, що заподіяна шкода має майновий характер, виникають вони внаслідок порушення прав, які носять абсолютний характер [6].

Особливостями зобов'язань з заподіяння шкоди є те, що сторони пов'язані між собою правами та обов'язками тільки з моменту заподіяння шкоди (у договірних зобов'язаннях — з моменту укладення договору) [7].

З'ясування природи деліктного зобов'язання пов'язане із розкриттям суті деліктної відповідальності. Безумовно, деліктна відповідальність є різновидом цивільно-правової відповідальності, тобто ці два поняття співвідносяться як загальне та часткове (родове та видове), тому для деліктної відповідальності характерні ознаки цивільно-правової відповідальності. При цьому варто наголосити, що у контексті даного дослідження поняття відповідальності розглядатиметься лише у ретроспективному аспекті [8].

Розглядаючи деліктну відповідальність, В. Т. Смірнова та А. А. Собчак характеризують її як зміст деліктного зобов'язання [9, 100] та стверджують, що деліктна відповідальність вичерпує «зміст відповідного деліктного зобов'язання» [9, 105]. Проте з такою думкою важко погодитись. По-перше, зміст деліктного зобов'язання включає не тільки обов'язок особи, відповідальної за заподіяння шкоди, відшкодувати заподіяну шкоду (деліктну відповідальність), а й право кредитора (потерпілого) вимагати відновлення його майнової сфери

в тому стані, в якому вона перебувала до правопорушення. Таким чином, деліктна відповідальність не вичерпує змісту деліктного зобов'язання, а є лише одним із його елементів. По-друге, не всякий обов'язок з відшкодування заподіяної шкоди може розглядатися як міра відповідальності [9, 49]. Можливі випадки, коли відповідальність взагалі у зміст конкретного деліктного зобов'язання не включається.

Отже, заподіяння шкоди однією особою іншій (делікт) за наявності певних, визначених законом умов (складу правопорушення) тягне виникнення деліктного зобов'язання, яке по своїй суті є відносним правовідношенням, змістом якого є право (на відшкодування заподіяної шкоди або поновлення становища, яке існувало до правопорушення) та обов'язок (відповідно відшкодувати шкоду).

При цьому загально визнаним є той факт, що делікт є підставою виникнення деліктної відповідальності. Призначенням останньої (як і цивільно-правової відповідальності взагалі) є захист від будь-яких порушень майнових інтересів суб'єктів цивільного права. Вона настає лише у випадку заподіяння шкоди майновим або особистим немайновим суб'єктивним правам та за необхідності відновлення становища, яке існувало до порушення. Тому суть деліктних зобов'язань полягає саме у тому, щоб за допомогою заходів деліктної відповідальності відновити майнову сферу одного (потерпілого або кредитора) за рахунок зменшення майнових благ іншого (правопорушника — заподіювача або боржника).

Література і примітка

1. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. — М. : Статут, 2003. — 350 с. — (Классика российской цивилистики).
2. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти) : монографія / Т. С. Ківалова. — О. : Юрид. л-ра, 2008. — 360 с.
3. Гражданский кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / под ред. д.ю.н., проф. Е. О. Харитонова. — Изд. 4-е, доп. и перераб. — Х. : Одиссей, 2007. — 1280 с.
4. Витрянский В. В. Договорное право. Кн. 1. Общие положения / В. В. Витрянский, М. И. Брагинский. — М. : Статут, 2001. — 848 с.
5. Цивільне право України : підручник. У 2 кн. Кн. 2 / О. В. Дзера [та ін.]. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 639 с.
6. Русу С. Д. Делікти в цивільному праві України : навч. посіб. / С. Д. Русу. — Хмельницький : НАПВУ, 2001. — 164 с.
7. Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций / Д. В. Боброва, В. В. Луць, А. А. Собчак, Я. Н. Шевченко [и др.] ; отв. ред. : А. А. Собчак, Я. Н. Шевченко. — К. : Наук. думка, 1988. — 262 с.
8. Щодо поділу відповідальності на позитивну (активну) та негативну (ретроспективну) див., наприклад: Алексеев С. С. Проблемы теории права. Т. 1 / С. С. Алексеев. — Свердловск : СвЮрИнститут, 1972. — С. 371.
9. Смирнова В. Т. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве : учеб. пособие / В. Т. Смирнова, А. А. Собчак. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. — 152 с.

Анотація

Мануїлова К. В. Правова природа та зміст деліктних зобов'язань. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди (деліктних зобов'язань). Заподіяння шкоди однією особою іншій за наявності певних, визначених законом умов (складу

правопорушення) тягне виникнення деліктного зобов'язання, яке по своїй суті є відносним правовідношенням, змістом якого є право (на відшкодування заподіяної шкоди або поновлення становища, яке існувало до правопорушення) та обов'язок (відповідно відшкодувати шкоду).

Зазначено, що деліктні зобов'язання завжди виникають з відносин, що носять абсолютний характер, будь то майнові права (наприклад, право власності) чи особисті нематеріальні блага (життя, здоров'я, честь і гідність і т.д.). Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди носять охоронний характер: вони спрямовані на охорону життя, здоров'я та майна осіб, на попередження правопорушень та ліквідацію їх наслідків. У силу цього правила, що стосуються підстав, обсягу та порядку відшкодування шкоди, носять імперативний характер.

Ключові слова: делікт, заподіяння шкоди, заподіювач шкоди, потерпілий, деліктні зобов'язання, деліктна відповідальність.

Аннотация

Мануилова Е. В. Правовая природа и содержание деликтных обязательств. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению обязательств из причинения вреда (деликтных обязательств). Причинение вреда одним лицом другому при наличии определенных, установленных законом условий (состава правонарушения) влечет возникновение деликтного обязательства, выступающего по своей сути относительным правоотношением, содержанием которого является право (на возмещение причиненного ущерба или восстановление положения, существовавшего до правонарушения) и обязанность (соответственно возместить вред).

Отмечено, что деликтные обязательства всегда возникают из отношений, носящих абсолютный характер, будь то имущественные права (например, право собственности) или личные нематеріальні блага (жизнь, здоровье, честь и достоинство и т.д.). Обязательства вследствие причинения вреда носят охранительный характер: они направлены на охрану жизни, здоровья и имущества лиц, на предупреждение правонарушений и ликвидацию их последствий. В силу этого правила, касающиеся оснований, объема и порядка возмещения вреда, носят императивный характер.

Ключевые слова: деликт, причинение вреда, причинитель вреда, потерпевший, деликтные обязательства, деликтная ответственность.

Summary

Manuilova E. V. The legal nature and content of tort liability obligations. — Article.

The article is devoted to tort liability obligations. Causing harm by one person to another under certain statutory specified conditions (*corpus delictum*) implies the emergence of tort liability, which content is the right for damages compensation or restore the prevailing prior to the offense position) and a duty to compensate the caused harm.

It is underlined that the tort liability obligations always arise out of the relationship, which has the absolute nature, such as property rights (eg ownership) or private non-tangible benefits (life, health, honor and dignity, etc.). The tort liability obligations are protective in nature: they are aimed at protecting of life, health and property of persons, on preventing delicts and the elimination of their consequences. By virtue of this rules for the grounds, the volume of the order of reparation, are mandatory.

Keywords: tort, injury, tortfeasor, victim, tort liability, tort liability obligations.